

Забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах органічного землеробства

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України забезпечує продовольчу безпеку та незалежність держави. Проте за останні десятиріччя нераціональне використання сільськогосподарських угідь призводить до зниження природної родючості ґрунтів, що підриває основи забезпечення продовольчої та економічної безпеки. Спостерігається високий ступінь розораності земельних масивів, порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень. Інтенсифікація землеробства, збільшення навантаження на земельні ресурси, безконтрольне застосування засобів хімізації в умовах низької технологічної культури призводять до погіршення якості ґрунтів, зниження їх родючості, розвитку ерозійних процесів. Інтенсивність процесів руйнування і деградації ґрунтів досягла небезпечного рівня.

Наслідком зазначених процесів є збитковість аграрних підприємств, частина сільськогосподарської продукції та продуктів харчування не відповідає світовим стандартам якості й безпеки, що призводить до зменшення експортного потенціалу країни, високого рівня захворюваності та смертності населення й занепаду сільських територій.

У цих умовах економічно ефективно використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення з урахуванням екологічних факторів набуває надзвичайної актуальності. Перспективним напрямом є органічне сільськогосподарське виробницт-

во, яке характеризується мінімальним використанням хімічних добрив і засобів захисту рослин, не використовується генетично модифіковані організми, передбачає дбайливе ставлення до природи й водночас є ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності використання земельних ресурсів у системі забезпечення економічної безпеки є об'єктом дослідження багатьох учених-аграрників, зокрема В.Г. Андрійчука [1], Л.М. Бойко [3], В.П. Галушко [5], В.М. Заяця [6], М.Й. Маліка [8], П.Т. Саблука, Т.О. Степаненко, А.М. Третьяка, М.М. Федорова [9] та ін. Вивченню питань забезпечення економічної безпеки підприємств присвячено праці ряду науковців, серед яких В.І. Богачов [2], Т.Г. Васильців [4], В.М. Геєць, Н.С. Іванова [7], Т.М. Іванюта, В.Г. Ткаченко, С.М. Шкарлет.

Віддаючи належне науковим здобуткам учених, необхідно зазначити, що недостатньо обґрунтовані теоретико-методичні положення забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах органічного землеробства, а деякі з них мають дискусійний характер.

Мета статті – проаналізувати стан забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах органічного землеробства. Обґрунтувати необхідність збільшення кількості спеціальних сировинних зон в Україні, а також створення спеціальної сировинної зони в Луганській області з метою раціонального використання земельних ресурсів та органічного сільськогосподарського виробництва.

* Науковий керівник – В.П. Рябоконт, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.М. Карєєв, 2015

Виклад основних результатів дослідження. В Україні є всі передумови для впровадження органічного сільськогосподарського виробництва та екологічно безпечних методів вирощування продукції. Вона посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур.

З метою підтримки й розвитку органічного сільськогосподарського виробництва на державному рівні підготовлено і прийнято необхідні законодавчо-нормативні документи, якими визначено спеціальні сировинні зони, які за агроекологічними показниками придатні для виробництва органічної продукції та органічної сировини рослинного і тваринного походження. Крім того, окреслено загальні вимоги до спеціальних сировинних зон, а саме виділення земельних площ, віддалених від об'єктів забруднення, високий рівень природної родючості ґрунтів; відповідність сировини, яка тут вирощується, санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого і дієтичного харчування, обов'язковим параметрам безпечності та мінімальним специфікаціям якості; дотримання вимог ветеринарної медицини щодо стану здоров'я тварин та ін.

Слід відмітити зростаючий попит на органічну сільськогосподарську продукцію, адже понад 60% населення готові купувати таку продукцію; розширюється ємність внутрішнього споживчого ринку органічних продуктів – у 2008 році він оцінювався у 600 тис. євро, 2009 – 1,2, 2010 – 2,4, 2011 – 5,1, а у 2012 році – 7,9 млн євро.

Разом із тим деякі фактори стримують розвиток органічного сільськогосподарського виробництва. Саме тому для запобігання дії цих факторів та з метою розвитку органічного виробництва в аграрних підприємст-

вах важливим завданням є розробка науково-методичних засад і здійснення комплексу заходів, спрямованих на створення спеціальних сировинних зон для забезпечення населення високоякісним, безпечним харчуванням та стимулювання впровадження новітніх еколого безпечних технологій виробництва.

На основі систематизації напрямів упровадження економічно ефективного і екологічно безпечного землеробства можна дійти висновку, що найбільш прийнятним у сучасних умовах є органічне землеробство як альтернатива традиційному землеробству, ґрунтується на основних екологічних законах і спрямоване на покращення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості.

Перспективним напрямом, який враховує системні взаємозв'язки між всіма ланками відтворювального процесу в умовах органічного землеробства, є кооперація аграрних підприємств у межах спеціальних сировинних зон, яка сприятиме вирішенню проблем раціонального використання земельних ресурсів та ведення органічного землеробства. Адже мета створення та функціонування спеціальних сировинних зон органічного землеробства – це одержання якісної сільськогосподарської продукції за умови обмеженого використання засобів хімізації сільськогосподарства, найбільш повне використання агробіологічного потенціалу території, збереження природних ресурсів (ґрунтів), охорона навколишнього середовища. Якщо дослідити створення спеціальних сировинних зон у країні, то за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України станом на 25 січня 2013 року цей статус було надано землям площею 222,6 тис. га, на яких вели господарську діяльність 77 аграрних підприємств різних форм власності (табл.).

Земельні площі та аграрні підприємства України, яким надано статус спеціальних сировинних зон

Область	Кількість суб'єктів господарської діяльності, які ведуть виробництво у спеціальних сировинних зонах	Площа земель, яким надано статус спеціальних сировинних, га
Вінницька	9	14596
Волинська	2	5758
Дніпропетровська	7	32299
Івано-Франківська	4	3353
Київська	7	16769

Полтавська	32	96074
Рівненська	1	6621
Сумська	5	12591
Харківська	3	17458
Херсонська	1	2894
Хмельницька	1	1373
Черкаська	2	3220
Чернігівська	3	9592
Всього	77	222598

Джерело: Офіційний портал Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.

Еколого-економічне обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь до створення спеціальних сировинних зон відбувається поетапно. На першому етапі здійснюється диференціація угідь відповідно до вимог створення зони за показниками екологічної стійкості ґрунтів та агрохімічними показниками ґрунтової родючості. Досліджуються ґрунтово-кліматичні умови – рівень родючості ґрунтів, поширення процесів деградації, у тому числі хімічної, рівень біологічної продуктивності сільськогосподарських рослин тощо. Для екологічної оцінки угідь та можливості створення спеціальних сировинних зон використовуються інтегральні показники та відповідні шкали оцінки.

Сільськогосподарські землі повинні відповідати певним критеріям і нормативним показникам придатності, вимогам щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо. Придатність сільськогосподарських угідь цим вимогам визначають згідно з критеріями та нормативами, розробленими фахівцями Інституту агроекології і природокористування НААН:

– придатні – їхній стан не перешкоджає одержанню високоякісної сировини для виробництва продуктів дитячого й дієтичного харчування;

– обмежено придатні – агрохімічні показники ґрунтової родючості та показники санітарно-гігієнічного стану угідь дають можливість одержати високоякісну сировину для виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування лише деяких сільськогосподарських культур, найбільш толерантних до токсичних речовин;

– непридатні – на таких угіддях неможливо одержати сировину, придатну для ви-

робництва продуктів дитячого й дієтичного харчування.

Користуючись цими методичними рекомендаціями, нами проведено дослідження щодо придатності сільськогосподарських земель Луганської області до умов органічного виробництва. У результаті дослідження виявлено різні агроекологічні стани за співвідношенням площ ріллі та екологостабільних угідь районів досліджуваної області – добрий, задовільний і незадовільний. Відповідно території цих районів належать до першого, другого і третього екотипів. Сільськогосподарська освоєність їхньої території коливається в межах 59–70%, розораність – 28–40%, середні значення становлять відповідно 64,5 і 35,7%.

На основі проведених досліджень можна визначити придатність сільськогосподарських угідь Луганської області вимогам спеціальних сировинних зон згідно з критеріями придатності. Результати проведених досліджень відповідають результатам наукових розробок фахівців Інституту агрохімії та ґрунтознавства ім. О.Н. Соколовського НААН щодо зон у Луганській області, придатних для вирощування екологічно чистої продукції. Отже, практично вся частина північної території досліджуваної нами області придатна для створення спеціальних сировинних зон. Райони, що є обмежено придатними, за умов раціонального використання земельних ресурсів та з урахуванням екологічних вимог також у майбутньому можуть стати придатними.

На другому етапі оцінюють відповідність конкретної земельної ділянки вимогам створення спеціальних сировинних зон з урахуванням екологічних вимог за результатами агрохімічного та екологічного обстеження ґрунтів певного аграрного підприємства, а

також надання статусу цієї зони конкретним аграрним підприємствам у межах визначених районів.

Третій етап – розробка і впровадження спеціальних технологій вирощування сільськогосподарських культур, які ґрунтуються на принципах біологічного землеробства (широке застосування органічних добрив, біологічних препаратів, сидеральних культур, соломи тощо). Технології повинні відповідати низці вимог, тобто забезпечувати:

- високу якість продукції за біохімічними та санітарно-гігієнічними показниками;
- достатній рівень урожайності сільськогосподарських культур і рентабельність їх вирощування;
- раціональне використання природних ресурсів, у першу чергу відтворення родючості ґрунтів.

Стосовно створення й розвитку кооперативних і корпоративних організацій в запропонованій спеціальній сировинній зоні, то згідно з ініціативою Міністерства аграрної політики та продовольства України за програмою «Рідне село» нами спільно з вченими Луганського національного аграрного університету методом опитування голів сільських і селищних рад (258 осіб) було проведено дослідження щодо створення цих структур. За даними офіційної статистики, кількість діючих сільськогосподарських кооперативів на територіях сільських і селищних рад у Луганській області налічує лише 24 од. Водночас багато керівників сільських і селищних рад під час опитування вказали на необхідність значного збільшення кількості кооперативів, яке нині може досягти в Луганській області 258, у тому числі: в селах – 205, у селищах – 53. Можливо також створити 29 виробничих кооперативів (у селах – 24, селищах – 5) і 233 обслуговуючих кооперативи (у селах – 191, селищах – 42).

Респонденти також вважають доцільним створення 439 обслуговуючих кооперативів у межах територіальних громад, а саме: переробних – 105, заготівельно-збутових – 168, постачальницьких – 24, сервісних – 39, багатофункціональних – 103.

Найбільш важливими факторами, що стримують розвиток сільськогосподарської кооперації, респонденти вважають такі: не-

стача коштів для створення кооперативів – 79,5%; нестача коштів для діяльності кооперативів – 67,8%; відсутність лідерів – 38,4%; слабка законодавча база – 33,8%; труднощі в отриманні дозволів – 23,3%; відсутність інформації про переваги діяльності кооперативів – 15,5%; інші чинники – 0,8%.

У цих умовах необхідний механізм державної підтримки, який би сприяв розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема в питаннях будівництва та передачі в користування (лізинг виробничих і переробних потужностей): під переробку продукції – 57%; для зберігання овочів – 32,9%; для зберігання фруктів – 20,9%; інші види продукції – 4,7%. За видачу пільгових кредитів (компенсацію відсоткової ставки за кредитами – видача кредиту через банки та кредитні спілки) висловилися 78,7% респондентів. Пільговий режим оподаткування підтримують 73,3% респондентів, віддають перевагу техніці та устаткуванню в лізинг 33,7% опитаних.

На підставі узагальнення одержаної інформації обґрунтованим буде висновок про те, що ці проблеми характеризуються нерозвиненістю інфраструктури обслуговування сільгосптоваровиробників.

Важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції, продовольчому забезпеченні жителів сільських територій, а також у формуванні пропозиції на регіональних і локальних продовольчих ринках відіграють фермерські та сільські домогосподарства, які формують індивідуально-сімейний сектор сільського господарства, а також сільськогосподарські підприємства, які на сьогодні є невід'ємною частиною сільськогосподарського виробництва. Дрібні сільськогосподарські товаровиробники на селі, незважаючи на вагомий внесок у виробництво сільськогосподарської продукції, нині не мають можливості взяти участь в державних програмах підтримки аграрного сектору. Через велику кількість розрізнених сільгосптоваровиробників ускладнюються моніторинг і прогнозування аграрного ринку, що призводить до перевиробництва або дефіциту певних сільгосптоварів і відповідно різкого коливання цін на них.

На нашу думку, основними напрямками вирішення зазначених проблем, а також реалізації заходів щодо забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку є такі:

- диверсифікація каналів реалізації продукції, забезпечення якості та безпеки продовольства, регулювання попиту і пропозиції;

- забезпечення захисту ринку від імпортованих товарів низької якості, здійснення заходів щодо збільшення ємності ринку продукції з урахуванням потреб населення, його купівельної спроможності, підтримка конкурентоспроможності суб'єктів аграрного сектору;

- запобігання (уповільнення) постійного зменшення чисельності населення в сільських громадах і переселення молоді й дорослих осіб працездатного віку до міст, забезпечення достатнього життєвого рівня для членів їхніх сімей;

- створення додаткових можливостей для підприємств, які займаються зберіганням, первинною і подальшою переробкою продукції в сільській місцевості;

- сприяння процесам кооперації, особливо за участю сільськогосподарських товаровиробників, з боку державних органів, зокрема, шляхом виділення в їхній структурі спеціальних підрозділів із функціями координації розвитку обслуговуючої кооперації й інспектування ідентичності сільськогосподарських кооперативів, їхніх об'єднань з урахуванням кооперативних принципів і відповідно із законодавчою базою;

- поліпшення матеріально-технічної бази кооперативів;

- надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів;

- організаційна та фінансова підтримка створення кооперативних формувань сільськогосподарських товаровиробників;

- удосконалення нормативно-правової бази з метою створення сприятливіших умов для ефективної діяльності сільськогосподарських кооперативів, зокрема розробка і впровадження спрощеної процедури реєстрації кооперативів і перегляд чинної податкової політики.

Отже, перспективним є розвиток ринку органічної сільськогосподарської продукції шляхом організації спеціальної сировинної

зони і створення на її території кооперативних та корпоративних структур суб'єктів господарювання в аграрному секторі – виробників екологічно чистої продукції, що, на наш погляд, визначається такими факторами:

- політичними – формування законодавчої та нормативно-правової бази, що регулює органічне виробництво в Україні та використання ГМО; імідж країни як виробника органічної сільськогосподарської продукції; регіональна політика щодо підтримки органічного виробництва;

- організаційними – досвід вітчизняних виробників у виробництві органічної продукції; кваліфікація управлінського та виробничого персоналу; впровадження інновацій;

- технологічними – підвищення врожайності зернових та олійних культур за умов дотримання вимог органічного виробництва; наявність і доступність необхідної техніки, органічних добрив і біологічних засобів захисту рослин; забезпеченість матеріальними ресурсами;

- енергетичними – використання ресурсозберігаючих технологій; пошук відновлювальних джерел енергії; поступовий розвиток безвідходного виробництва; економія пально-мастильних матеріалів;

- економічними – вартість органічної сільськогосподарської продукції як мінімум на 30% вище від традиційної; зменшення витрат на пально-мастильні матеріали; відсутні витрати на мінеральні добрива та засоби захисту рослин; фінансова підтримка іноземними організаціями;

- маркетинговими – невелика кількість конкурентів; попит на органічну сільськогосподарську продукцію стабільно зростає як в Україні, так і в Луганській області, а також за кордоном; участь у міжнародних і вітчизняних виставках органічної продукції;

- природно-кліматичними та екологічними – наявність земель, придатних для органічного сільськогосподарського виробництва; невикористаний потенціал сільського господарства; сприятливий вплив на навколишнє природне середовище;

- соціальними – розвиток сільської місцевості; позитивний вплив органічної продукції на здоров'я населення; вищий рівень зайнятості сільського населення; забезпе-

чення роботи закладів соціально-культурної сфери села; розвиток сільського ("зеленого") туризму; обмін досвідом між іноземними та вітчизняними суб'єктами ринку органічної продукції.

Таким чином, створення спеціальних сировинних зон з кооперуванням на їхній території суб'єктів господарювання в аграрному секторі є актуальним і своєчасним, що в результаті забезпечить раціональне й ощадливе землекористування, вирощування екологічно чистої продукції, має народногосподарський еколого-економічний ефект, пов'язаний з відверненням або зменшенням економічних збитків.

Висновки. Важливість питань забезпечення економічної безпеки аграрних підпри-

ємств зростає в умовах розширення зони органічного землеробства. За результатами аналізу процесу створення спеціальних сировинних зон в Україні, що свідчить про раціональне використання земельних ресурсів та ефективне ведення органічного сільськогосподарського виробництва, забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, запропоновано створення спеціальної сировинної зони в Луганській області на основі еколого-економічного обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь, а також з урахуванням системних взаємозв'язків між усіма ланками відтворювального процесу на засадах кооперативних структур суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г.* Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 780 с.
2. *Богачев В.И.* Экономическая и продовольственная безопасность регионов в условиях аграрной реформы: моногр. / В.И. Богачев. – Луганск: «Элтон – 2», 2009. – 114 с.
3. *Бойко Л.М.* Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : моногр. / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 316 с.
4. *Васильців Т.Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: моногр. / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
5. *Галушко В.П.* Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко. – К.: «Урожай», 2006. – 278 с.
6. *Заяць В.М.* Розвиток ринку сільськогосподарських земель: моногр. / В.М. Заяць. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 166 с.
7. *Іванова Н.С.* Оцінка ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н.С. Іванова. – Запоріжжя, 2011. – 268 с.
8. *Малік М.Й.* Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування еколого-безпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 3-12.
9. *Федоров М.М.* Розвиток органічного виробництва / М.М. Федоров, О.В. Ходаківська, С.Г. Корчинська. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 148 с.
10. *Norton G.* Introduction to economics of agricultural development / G. Norton. – New York : McGraw-Hill, 1993. – 404 p.
11. *Eric M. Uslaner.* Corruption, inequality and the rule of law. – Cambridge university press, 2008. – 344 p.
12. *Field Barry C.* Natural resource economics: an introduction / Barry C. Field. – New York : Irwin/McGraw-Hill, 2001. – 477 p.

Стаття надійшла до редакції 30.02.2015 р.

* * *